

Hikmet Yurdu, İmam Matürîdî ve Matürîdîlik Özel Sayısı,
Yıl: 2, S.4 (Temmuz-Aralık 2009), ss. 71 - 90

Maturîdî'ye Göre Evren Ve İnsanın Yaratılış Hikmeti

Doç. Dr. Hulusi Arslan

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

harslan@inonu.edu.tr

Özet

İnsan hayatını anlamlı kılan en önemli hususlardan birisi, hiç şüphesiz hayatı bir gaye ve amaca göre sürdürmektir. Bunun için hemen her din ve düşünce sisteminin, hayatın gayesine ilişkin bir görüşü vardır. Zira amaç ve gaye, insan davranışlarına bir şekilde tesir eder. Bu bağlamda kimi çağdaş sorunlarımızda amaç yoksunluğunun veya amacın tamamen dünyevileşmesinin etkili olduğu söylenebilir. Bu sebeple yaşamın gayesine yönelik farklı düşüncelerin önerilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu çalışmada teorik bir çerçeve sunabileceği öngörüsüyle Mâtürîdî'nin evren ve insanın yaratılış gaye ve hikmeti hakkındaki görüş ve düşünceleri incelenmektedir. Mâtürîdî'nin temel görüşü, evrenin insan için; insanın ise ebedî yaşamı kazanmak üzere imtihan için yarattığı yönündedir. O, bu düşünceyi temellendirmek için evren ve insanın yaratılış hikmeti üzerine özgün yorumlar yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Evren, İnsan, Yaratılış, Gaye ve Hikmet

According to Matürîdî Wisdom of Cration The Universe and Human

No doubt one of the most important subject of the meaningful of human life is to continue it a goal and purpose. Fort his almost all religious and thinking siysem have an opinion concerning about life's goal. Because goal and purpose effected human behaviour. In this context some contemporary issues can be said to be effective in our goal of abstinence. For this reason we think it need to suggest different ideas about life's goals. In this article, with theoretical predictions may provide a framework, about the wisdom and purpose of creation of universe and human Matürîdî's opinion's. Matürîdî's basic opinion is that the universe for human; human to gain eternal life was created for trial. He based this opinion to wisdom the creation of the universe and human has made comments on the original.

Giriş

Anlamlı ve mutlu bir hayatın unsurlarından biri de, onu bir gaye ve amaca göre yaşamaktır. Gaye ve amaçtan yoksun işler boş ve manasızdır. Bundan

dolayı evrenin ve insanın evren içindeki varlığının anlamına ilişkin sorulara makul cevaplar aranmalıdır.

Özellikle 18.yüzyıl aydınlanma çağından itibaren Batı'da hâkim olan Modern değerler dizisi ile birlikte metafiziğin dışlanması, insan yaşamının gayesini dünyevi sınırlara indirgeyen ve bu anlamda gaye sorununa ilişkin derin boşluklar yaratan bir zihniyet ve dünya görüşü üretmiştir. Örneğin bu dünya görüşünü temsil eden evrimci materyalist görüş, tabii nedenselliğin gerisinde herhangi bir etkiyi ve belirleyici bir gücü kabul etmemekte, gayeli (teleolojik) açıklamaları insanî biçimde (antropomorfik) açıklamalar olarak değerlendirmektedir.¹ Bu düşünce biçimi yalnızca materyalistler arasında kalmamış, her kesimi bir ölçüde etkisi altına almıştır.

Modern zihniyet, insanı kutsal ve kültürel bağlarından arındırmak suretiyle bir taraftan özgürleştirmeye çalışırken, öbür taraftan onu duygu ve hislerinin esiri yapmıştır. Şüphesiz modernleşmenin, doğayı daha çok denetim altına almak suretiyle, ondan insanın yararına yeni şeyler üretmek gibi olumlu yönlerinden bahsetmek gerekir. Fakat onun doğaya bakışı, bünyesinde birtakım hayati riskleri de barındırmaktadır. Zira bu dünya görüşünde kutsal ve büyümlü karakterini kaybeden doğaya sadece sağladığı yararlar açısından bakılmaktadır. Bu ise, beraberinde ekolojik dengenin bozulmasına, çevre felaketlerine ve dolayısıyla tüm canlıların yaşam alanlarının daralmasına neden olmaktadır.²

Bütün bunların altında yatan asıl nedeni, belki de yaşamın gayesine ilişkin yaratılan boşluk ve anlam kayması oluşturmaktadır. Bunun işaretlerinden birisi rasyonelleşmeye yüklenen anlamdır. Zira modernleşmenin temel esaslarından biri olarak belirtilen rasyonelleşme, insanın din ve mitsel unsurların bağından kurtarılması ve eylemlerinin yalnızca amaca uygunluk ve fayda ölçütü esas alınarak değerlendirilmesi olarak algılanmıştır. Ancak bu amaç görünür olgular dairesinde ve tamamen dünyevi bir amaç olmalıdır. Dolayısıyla modern akılcılık, olguların birbiriyle bağlantısını açıklarken, hayatın anlamına ilişkin sorulara cevap verememektedir. Dünyevi hayat, artık nihai dünya ile bağlarını ko-

¹ Hüseyin Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, Ankara 2004, s.134.

² Hans Van Der Loo-Williem Van Reijen, *Modernleşmenin Paradoksları*, çev. Kadir Canatan, İstanbul 2003, s. 46, 208-213; Ayrıca bkz. Hüseyin Aydın, *İnsan Çevre Münasebetinde Modern Yaklaşımın Kritiği*, Malatya 2003, s. 88-110.

pararak kendi başına bir amaç haline gelmiştir.³ Böyle bir akıl, her türlü metafiziksel bilgiyi reddetmiş ve bireysel alana ait olan her şeyi sadece duyulabilen alana indirgemiş, nihayet onu da niceliksel belirlenimlerin basit bir kümesi haline getirmiştir.⁴

İnsanlık, hiç şüphesiz bu dünya görüşünün neden olduğu bu olumsuzluklara mecbur değildir. Bunun için öncelikle hayatın anlamına ilişkin yaratılan boşluğun veya anlam kaymasının ele alınması ve yeni fikir ve değerler dizisinin insanlığa sunulması gerekir. İslam inanç sistemini rasyonel yorumlamaya tabi tutan kelim geleneğinde bunun için zengin bir miras sahibi olduğumuzu söyleyebiliriz. Mâturîdî'nin bu hususta bize teorik bir temel sunabileceğini düşünüyoruz. Bundan dolayı bu çalışmamızda insanın yaratılış gaye ve amacına ilişkin Mâturîdî'nin görüş ve yorumlarını incelemeye çalışacağız.

İslam kelâmında yaratılışın gayesine dair incelemeler, genellikle, ilahî fiilleri evren ve insan planında ele alırlar. Bu münasebetle konu âlem, ilim, hikmet, adalet, aslah, illet ve gaye gibi anahtar kavramlar aracılığı ile işlenir. Mâturîdî'nin düşünce sisteminde konu için seçilen temel kavram çoğunlukla "hikmet"tir. Bu yüzden başlıkta hikmet kavramı tercih edilmiştir.

1. Hikmet Kavramı

Hikmet, Arapça bir kelime olup "hükm" mastarından türetilen bir isimdir. Hüküm vermek, sağlam yapmak, bilmek, anlamak ve adaletle yargılamak anlamlarına gelen hükm kelimesi, türevleri ile birlikte oldukça geniş muhtevalı bir anlama sahiptir.⁵

Bu kök anlamlarını da barındıran hikmet kelimesi ise, İbn Manzur'a göre, "en üstün şeyleri en üstün bilgilerle bilmek"ten ibarettir. Bu anlamda, sanatların inceliklerini bilip onları sağlam ve güzel yapan kimseye hakîm denir. Keza hikmet yargılamada adalet, eşyanın hakikatini olduğu gibi bilmek ve onun gereğine göre iş yapmak, bilgi ve işte doğruyu yakalamak, hilm yani nefsin heyecan ve

3 Der Loo- Reijen, *Modernleşmenin Paradoksları*, s.128.

4 René Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, Çev. Mahmut Kanık, İstanbul 1990, s.114

5 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, "Hkm" md, thk. Abdullah Ali el-Kebîr ve diğerleri, Kahire tsz.; Bkz. İlhan Kutluver, "Hikmet" md, *DİA*, XXIII/503-511

öfkeden uzak tutulması gibi anlamlara gelmektedir.⁶ Zebidî, Allah'a nispet edildiğinde hikmet'in "eşyayı bilmek ve onu en sağlam ve muhkem şekilde yaratmak", insana nispet edildiğinde ise Allah'ı bilmek ve hayırlı işleri yapmak anlamına geldiğini belirtir. Kur'ân'da hikmet kavramına çeşitli manalar yüklendiği görülmektedir. Kur'ân, Kur'ân'ın tevili, nübüvvet ve risâlet, Allah'a itaat, dinde kavrayış sahibi olma ve onunla amel etme, anlama, haşyet ve vera, doğruya isabet, Allah'ın emirleri üzerinde düşünme ve onlara tabi olma gibi anlamlar bunlardan bazılarıdır.⁷

Görüldüğü gibi hikmet kelimesinin bilgi ve eyleme yönelik anlamları bulunmakta; Allah'a ve kula izafesi bakımından farklı manalara gelmektedir. Şüphesiz burada konumuz açısından söz konusu olan anlam, kavramın Allah'a izafe edildiğinde kazandığı anlamıdır. Âlimler, Allah'a nispet edilen hikmette, bilgi ve fiil açısından olgunluğun doruk noktasında bulunmayı temel anlam olarak kabul etmişlerdir. Buna göre hakîmin bir manası, "bütün nesnelere ve olayları en üstün ilimle bilen", diğeri de "bütün tabiat nesnelere ahenkli, sağlam ve sanatkârane yaratıp sürdüren" şeklinde izah edilmiştir.⁸

Kelamcılar, hikmet kavramının bu kök anlamlarını dikkate almakla birlikte onu kendi anlayışları çerçevesinde tanımlamışlardır. Mutezile âlimleri, faydasız işlerin abes olduğundan hareketle, faili veya başkaları için fayda taşıyan fiilleri hikmet olarak tanımlamıştır. Buna karşılık Eşarîler, Allah'ın iradesini esas aldıklarından, failin kastına uygun olan fiillere hikmet demeyi tercih etmişlerdir. Maturîdîler ise, övülmeye değer sonuçları bulunan veya neticesi iyi ve güzel olan fiilleri hikmet olarak değerlendirmişlerdir.⁹ Maturîdî bu anlama uygun bir şekilde hikmeti "isabet" olarak tanımlayıp onun da "her şeyi yerli yerine koymak" anlamına geldiğini ve bunun aynı zamanda "adalet" in manasını oluşturduğunu ve Allah'ın fiillerinin bunun dışına çıkmayacağını belirtir.¹⁰

6 İbn Manzûr, "Hkm" md.

7 Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, "Hkm" md., thk. Abdusstâr Ahmed Ferrâc Kuveyt 1965; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihah*, "Hkm" md. Beyrut 1990.

8 Bekir Topaloğlu, "Hakîm" md, *DİA*, XV/181.

9 Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsîratu'l-Edille*, thk. Hüsyin Atay, Ankara 2004, II, s. 505; Nüreddin es-Sâbüni, *Mâturîdiyye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, Anakar 1979, s.133-134; Emrullah Yüksel, "İlâhî Fiillerde Hikmet", *ATÜİFD*, sy. 8, Erzurum, 1988, s. 47.

10 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Maturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul 1979, s.97; Maturîdî, *Kitâbut-Tevhîd Tercümesi*, terc. Bekir Topaloğlu, Anakar 2003, s.124

Öyle ise Mâturîdî'nin düşünce sisteminde hikmet, her şeyi yerli yerine koyma, adalet ve sonucu itibarıyla iyi ve güzel davranış demektir. Burada "sonucu itibarıyla" kaydı Maturîdî'nin hikmet anlayışında son derece önemlidir. Zira görüleceği üzere Mâturîdî, Allah'ın insan için amaçladığı hayatın sonunda elde edilecek neticeyi dikkate alarak, insanın yaratılışını hikmet olarak değerlendirmiştir. Öyle anlaşılıyor ki hikmet kavramı, hem varlıkların yaratılış sebep ve amaçlarıyla, hem de bu sebep ve amaçların sonunda meydana gelecek neticelerle alakalıdır. Bu noktaya temas eden bazı yazarlara göre hikmet kavramı, sebep kavramıyla da ilgilidir. Fakat sebepten daha genel bir anlam taşımaktadır. Çünkü hikmet sebepten önce bulunabileceği gibi nihaî faydadan sonra da bulunabilir. Yani hikmet "sebebin sebebi" yahut "amacın sonucu" anlamına gelebilir.¹¹

Bu son değerlendirmeleri dikkate alarak, hikmet kavramının genel çerçevesi hakkında şunları söyleyebiliriz: Hikmet en temel anlamıyla doğru bilgi ve sağlam fiil demektir. Bu bağlamda doğru, güzel ve adaletli fiiller, hikmetli fiil olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında amaç ve gayeden uzak fiiller, saçma ve çirkin olarak değerlendirildiğinden, hikmet bazen sebep, amaç ve gaye anlamına da kullanılmaktadır. Her gaye ve amacın bir sonucu ve neticesi olmak lazım geldiğinden, bu yönüyle hikmet bazen de netice ve akıbet yahut nihaî fayda olarak anlaşılabilir.

Bu kavram tahlilinden sonra konuya kelamcılarının ilahî fiiller hakkındaki genel kanaatlerini inceleyerek giriş yapmamız yararlı olacaktır.

2. Allah'ın Fiillerinde Hikmet

İslam kelamcıları Allah'ın hakîm olup fiillerinin hikmet üzere olduğunu, zulüm ve anlamsızlıktan uzak olduğunu söylemekle birlikte, onun fiillerinin bir hikmet, amaç, gaye veya bir illetle talîl (nedenlendirme) edilip edilemeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.¹²

Mutezile kelamcılarına göre, Allah'ın fiillerinde bir hikmet ve maksadın bulunması gerekir. Zira hakîm olan, bir fiili mutlaka bir hikmet ve maksad için işler. Maksatsız fiil ise boş ve anlamsızdır. Keza hakîm olan, bir fiili ya kendi fay-

11 Bkz. İlhan Kutluer, "Hikmet" md, *DİA*, XXIII/504.

12 M. Sait Özervarlı, "Hikmet" md. *DİA*, XVII/512.

dasına veya başkasının faydasına işler. Yüce Allah'ın kendisi faydalanmaktan uzak olduğuna göre, ilahi fiillerinin gayesi, başkasının faydasına yöneliktir.¹³ İlet kavramının değişik manalarda kullanıldığını belirten Kadı Abdulcebbar, Allah'ın yaratıkları bir illetten dolayı yarattığını söylemenin caiz olduğunu belirtir. Ona göre burada kastedilen illet, yaratmanın kendisinden dolayı güzel vasfını kazandığı hikmet yönüdür. Kadı'ya göre eşyayı abes olarak ve boş yere yarattığını çağrıştıracak için Allah'ın eşyayı illetsiz/sebepsiz yarattığını söylemek doğru değildir. Fakat ona göre bu illet hiçbir zaman varlıkların yaratılmasını zorunlu kılan "illet-i mûcibe" değildir.¹⁴

Eşarîlerin çoğunluğu ise, Allah'ın bütün fiil ve hükümlerinin maksatlarla ve kulların faydalarıyla talil edilemeyeceğini ileri sürerler. Onlara göre Allah, herhangi bir illet ve maksada mebni hareket ederse, bu O'nun eksikliğine delalet eder. Çünkü fiili, bir maksat ve hikmete binaen yapmanın anlamı, o maksatla eksikliği tamamlamaktır. Böyle bir durumda fail, gözettiği o maksatla tamamlanmış olur. Başkası ile tamamlanan ise, zatı bakımından eksiktir. Oysa Allah bu gibi eksikliklerden uzaktır.¹⁵ Bu görüşe paralel olarak bazı Eşarî kelamcıları, kâfirlerin cehennemde ebedî kalmaları, bu dünyada yılanların ve akreplerin yaratılması vs. gibi Allah'ın bir kısım fiillerinde, hikmetin tasavvur olunamayacağını ileri sürerler.¹⁶

Bu çerçevede kimi Eşarîler, Allah'ın bütün fiillerini hikmetle nedenlendirmekten kaçınmışlardır. Çünkü bunlara göre, ilâhî hikmet de, ilâhî irade ve kudret gibi her koşul ve belirlemenin üzerindedir ve mutlaklıdır.¹⁷ Dolayısıyla hikmet, kulların maslahatları ile değil, Allah'ın ezeli bilgisi ve iradesi ile izah edilebilir. Öyle ise Allah'ın fiilleri, onun ezeli bilgisine uygun olarak meydana

13 Muhammed b. Abdulkerim b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehristânî, *Nihayetü'l-İkdâm*, London, 1934, s.397; Yüksel, "İlâhî Fiillerde Hikmet", s. 47.

14 Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XI (et-Teklîf), thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Abduhalîm en-Neccâr, nşr. el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, Kâhire 1965, s.91-93.

15 Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddîn er-Râzî, *el-Muhassal*, Kâhire 1991, s.483; Mesûd b. Ömer b. Abdullah Sâduddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, Beyrut 1989, IV,s.301vd.; Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Mısır 1908, II, s.538 vd.; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkâh Dersleri*, (Mebhâsi Husn ve Kubh), Derseâdet, İstanbul s.246; Yüksel, "İlâhî Fiillerde Hikmet", s. 52; Muhiddîn Ahmed es- Sâfi "el-Husn ve'l-Kubh Akliyyâni em Şer' iyyâni", *Mecelletu Külliyyeti Usûli'd-Dîn*, sy. 2, Kâhire 1984, s.36.

16 Yüksel, "İlâhî Fiillerde Hikmet", 48; Ayrıca bkz. Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed Bağdâdî, *Usûli'd-Dîn*, İstanbul 1928, s.150.

17 Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, İstanbul 1994, s.230.

na geldiği ve onun iradesinden başka hiçbir şeyle kayıtlı olmadığı için hikmetlidir.¹⁸

Maturîdîler ise bu hususta Mutezile'ye daha yakın durmakta; ilahî fiillerde muhakkak bir hikmetin bulunacağını ileri sürmektedirler. Zaten bu husus Eşarîlerle Mâturîdîler arasındaki farklardan birini oluşturmaktadır. Eşarîlere göre ilahî fiiller, hikmetle muallel değildir, sebeplere bağlanamaz. Mâturîdîlerde ise ilahî fiiller hikmetle mualleldir ve sebeplere bağlanabilir.¹⁹ Bizzat Mâturîdî'nin kendisine göre, amaçlanan bir netice olmadan bir şeyin yaratılması ve yapılması hikmetin dışındadır.²⁰ Allah'ın fiillerinde bir hikmetin bulunduğu muhakkaktır.²¹ Öyle ise her şeyin bir yaratılış sebebi, amacı ve hikmeti vardır.²²

Ona göre, duyulur evrende hikmet çerçevesinin dışına çıkmanın iki sebebi vardır. Birincisi bilgisizlik; diğeri de ihtiyaçtır. Allah için bilgisizlik ve ihtiyaç söz konusu olmadığına göre, onun fiillerinin hikmetten yoksun olması düşünülemez.²³ Bu yüzden Mâturîdîlikte hikmetin Allah'a izafesi ile, karşıtı olan sefehin ondan uzaklaştırılması zorunludur.²⁴ "Mâturîdîlere göre, ilâhî fiiller, gizli ve aşîkâr pek çok hikmet ve maslahatları haizdir. Fakat bu hikmet ve maslahatlar kullar içindir. Allah, insanlar hakkında hükümlerini birtakım sebeplere bağlayarak yaratır. Bu yüzden ilâhî fiiller ve hükümler, yaratıkların maslahat ve maksatlarıyla nedenlendirilir. Çünkü fiilin maksatsız olması, onun manasız (abes)liğini gerektirir. Yalnız bu faide ve menfaat, Allah'ın zatına değil kullarına aittir."²⁵ Bununla birlikte Mâturîdîler Allah'ın fiillerinin hikmetin gereğine göre meydana geldiğini belirtirken, bunun Allah'ın irade ve meşîetini ortadan kaldıran bir illet olmadığını özellikle belirtmişlerdir.²⁶

18 Majid Fakhry, "Ahlâkî Gönüllülük İlk Cibriler ve Eş'arîler", çev. Fethi Kerim Kazanç, *O.M.Ü.İ.F.D.*, sy. 9, Samsun 1997, s.322.

19 İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-Kelâm*, haz. Sabri Hizmetli, Ankara 1981, s.72; Ahmed. Avdullah b. Dahil el-Hîbetî el-Harbî, *el-Mâturîdiyye*, Riyâd, 1413 h., s. 500

20 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Fatıma Yusuf Eshamî, III/321, 411.

21 Bkz. M. Saim Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturîdî*, İstanbul 1984, s. 283-285.

22 Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâturîdî", *İmâm Mâturîdî ve Maturidîlik*, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât Yay., Ankara 2003, s.48

23 Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (1979) s.216; Mâturîdî, *Kitâbut-Tevhîd Tercümesi*, s. 276.

24 Yusuf Şevki Yavuz, "Mâturîdiyye" md. *DİA*, XXVIII/170.

25 Yüksel, "İlahî Fiillerde Hikmet", s.53; Ayrıca bkz. Abdullatif Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, çev. ve sad. İbrahim Özdemir-Fikret Karaman, Elazığ 2000, s.196

26 Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî, *Cümeli Usûli'd-Din*, thk Ahmet Saim Kılavuz., İstanbul 1989, s.23; Kemal İbn Hümmam, *Kitâbu'l-Müsâyere*, Çağrı Yay. İstanbul 1979, s.146.

Buraya kadar İmam Mâtürîdî'nin, ilahî fiillerde muhakkak bir hikmetin bulunması gerektiği üzerinde ısrarla durduğunu gördük. Bu noktada acaba ona göre Allah'ın evreni ve insanı yaratmasındaki hikmet ne olabilir?

3. Mâtürîdî'ye Göre Yaratılışın Hikmeti

Kur'an'ın Allah hakkındaki en temel beyanlarından birisi, onun hakîm ve hikmet sahibi yüce bir varlık olduğudur. Mâtürîdî'ye göre "Allah hakîmdir" demek, "o herhangi bir şeyde hata etmez ve yaptıkları hikmetin dışına çıkmaz" demektir.²⁷ Hikmete göre hareket etmenin anlamı ise, hiçbir şeyin boşa çıksın diye yaratılmaması²⁸ her şeyin yerli yerine konarak sağlam, muhkem, adaletli ve güzel ve yararlı bir şekilde yaratılmasıdır. Zira Mâtürîdî'ye göre, evrenin sadece fena bulmak için vücut bulmuş olması hikmete uygun değildir. Öyle ise aklın da bir parçasını oluşturduğu evrenin hikmet dışı bir temel üzerine kurulmuş veya isabetsiz ve yararsız yaratılmış olma ihtimali yoktur.²⁹

Bu veriler dikkate alındığında denebilir ki Mâtürîdî'nin teolojik sistemi içerisindeki en temel kavramlardan biri hikmettir. Zira o, Allah'ın bütün fiillerini hikmete dayandırmakta ve ortaya çıkan teolojik sorunları bu kavramla çözümlenmeye çalışmaktadır. Mâtürîdî, evren ve insanın yaratılışını da hikmet kavramıyla bir anlam çerçevesine oturtmaya çalışmaktadır.

3.1. Evrenin Yaratılış Hikmeti

Kur'an-ı Kerim yer ve gökte bulunan her şeyin insan için yaratıldığını ve onun hizmetine verildiğini beyan eder.³⁰ Mâtürîdî'nin izahları da bu beyana uygundur. Ona göre, insanın haricindeki her şey, insan için yaratılmış ve evrendeki varlık düzeni onun faydasına göre tasarlanmıştır. Bu temel fikrin, aynı noktada birleşen iki farklı yorumla izah edildiğini görüyoruz.

Birinci yoruma göre, insanın haricindeki diğer varlıklar, insanın faydası için yaratılmıştır. Mâtürîdî, bir şeyin herhangi bir kimsenin faydası amaçlanmaksızın veya sırf yok edilmek üzere yaratılmasının abes bir iş olduğunu söyler. Ona göre, yer ve göklerin yaratılmasında bizzat kendilerine yönelik bir fayda bulun-

27 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehlî's-Sünne*, I/36

28 J.Meric Pessagno, "Maturidiye Göre Akıl ve Dinî Tasdik", çev. İhami Güler, AÜİFD, S. XXXV, 1996, s.431

29 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (1979), s.4; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, s.4.

30 2.Bakara, 29; 45;Câsiye, 13.

madığına göre, bu, yüce Allah'ın onları insanın faydası için yarattığını gösterir.³¹ Mâturîdî'ye göre, diğer bütün varlıklar imtihana tabi olan insan için yaratılmıştır. Eşyanın sırf yok olmak üzere, bizzat kendileri amaçlanarak yaratılmasının anlamı yoktur. Öyle ise evrendeki diğer varlıklar insan için yaratılmıştır.³² Dolayısıyla İmam Mâturîdî burada eşyanın yaratılış gaye ve hikmetini açıklarken, insanın yararını merkeze alan bir açıklama getirmektedir.

Mâturîdî'nin diğer yorumu ise, insanın haricindeki diğer varlıkların, yaratıcısına işaret etmesi için yaratıldığı yönündedir ki, esasen bunun da yine insanın yararını amaçlayan bir yaratılış olduğunu söylemek mümkündür. Mâturîdî, yer ve göğün hak ile yaratıldığını ifade eden ayetleri tevil ederken, onların abes olarak boş yere var edilmediklerini, aksine bir hikmetle yaratıldıklarını belirtir.³³ Ona göre, buradaki hikmet, düşünenler için onların bir yaratıcısı bulunduğuna ve bu yaratıcının tek olduğuna işaret eder.³⁴ Bir başka anlatımla "tabiatta gözlemlenen her şeyde mutlaka akıllara hayret verici bir hikmet ve yaratıcısına sanat-kârane bir işaret bulunmaktadır."³⁵

Mâturîdî emir ve yasakların hikmetini, emreden ve yasaklayanı tanımak olarak açıklamakta ve bununla evrenin yaratılış hikmeti arasında bir ilişki kurmaktadır. Ona göre, Allah, kendi birliğine ve hikmetine kılavuzluk eden bir âlem yaratmıştır. Onun, mükellefleri buna vâkıf olmaktan mahrum bırakması düşünülemezdi. Zaten bu takdirde âlemi yaratmasının bir manası kalmazdı. Ona göre, emir ve yasakları kaldırmak suretiyle sorumluluğu yok etmek, yaratmanın hikmetini de ortadan kaldırır. Çünkü bu durumda mahlûkat, yok olmak üzere vücut bulmuş demektir. Bir şeyi başka bir şey için değil de, sırf bozmak için yapıp kuran kimse abesle işgal eden ve hikmetten uzak kalan bir kimsedir.³⁶

Mâturîdî, yer ve göklerin boşuna yaratılmadığına işaret eden Al-i İmran 191. ayetini "onlar yüce Allah'ın birliğine ve rabliğine işaret edecek şekilde yaratılmıştır" şeklinde tevil etmektedir.³⁷ Müellifimize göre, yersel ve göksel düzenin insa-

31 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I/345.

32 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, II/510.

33 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, II/465

34 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, II/133.

35 Mâturîdî, *Kitâbut-Tevhîd* (1979), s.18; Mâturîdî, *Kitâbut-Tevhîd Tercümesi*, s.30.

36 Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (1979), s.100; Mâturîdî, *Kitâbut-Tevhîd Tercümesi*, s.127-128.

37 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I/346.

nın yararına olacak şekilde tasarlandığı açıkça gözlemlenebilir bir durumdur. Zira bakıldığında, aralarındaki mesafe uzaklığına rağmen gökyüzünden meydana gelecek faydaların, yeryüzünden meydana gelecek faydalarla birleştirildiği görülür. Dolayısıyla yer ve gök, aralarındaki mesafeye rağmen faydalarının birleşmesi için birbiriyle bütünleşen iki varlık halinde yaratılmışlardır. Bu varlık düzeni, aynı zamanda bunları inşa eden varlığın birliğine de delâlet eder.³⁸ Bir başka anlatımla, faydalı ve zararlı olma bakımından farklı olsalar dahi yüce Allah, yaratılmışları kendi varlığına, birliğine, hikmetine, onları yöneten, bilen olduğuna delalet etme konusunda tek bir cevher gibi yaratmıştır.³⁹

Netice olarak Mâtürîdî'ye göre evren, insan için yaratılmıştır. Bu yarar, bir yönüyle tabiatın, insanın yaşama şartlarına ve tasarrufuna uygun bir şekilde yaratılması biçiminde tezahür ederken; diğer bir yönüyle de evrendeki sanatkârane yaratılışın yaratıcısına işaret etmesi, böylece insanı şükür ve ibadete yönlereterek onun öteki dünyadaki kurtuluşuna hizmet etmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bugün doğanın tahribi ve çevre sorunları nedeniyle insanlığın karşı karşıya olduğu problemler, büyük ölçüde tabiatın kutsallıktan, bunun yanında emanet olma vasfından tamamen soyutlanarak, bencil ve savurgan bir şekilde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Mâtürîdî'nin yukarıdaki evren tasavvuru, bir ölçüde bu modern sorunlara karşı bazı çözüm önerileri içermektedir, denilebilir. Zira bu tasavvurda evren, insan için yaratılmış ve bir yere kadar yararlanması gereken nesnelere dünyası iken, aynı zamanda yaratıcının varlığına, hikmet ve bilgisine, irade ve kudretine, lütuf ve cömertliğine işaret eden bir anlam dünyasıdır. Böyle bir evren tasarımının, bir dereceye kadar insanı doğaya karşı ölçülü davranmaya yöneltebileceği söylenebilir.

3.2. İnsanın Yaratılış Hikmeti

Mâtürîdî'nin düşünce sisteminde evrenin yaratılış hikmeti ile insanın yaratılış hikmeti arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bundan dolayı evrenin yaratılış hikmetini beyan eden “O, yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratmıştır”⁴⁰ ayeti,

38 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I/345.

39 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s.109-110.

40 2. Bakara 29.

insanın yaratılış hikmetini belirten “sizi denemek için yaratmıştır” şeklinde yorumlanabilmiştir.⁴¹ Buna göre “en güzel şekilde yaratılan insanoğlunun yeryüzünde var oluş sebebi imtihandır.”⁴² Mâturîdî, bu düşüncesini temellendirmek için konuyu değişik açılardan tahlil eder.

Sıkça vurguladığı gibi Mâturîdî, insanın sırf yok edilmek üzere yaratılmış olmasının abes olacağını, bu sebeple onun yaratılmasında muhakkak bir akıbetin amaçlanmış olması gerektiğini belirtir. Bu bağlamda o, “Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?” mealindeki ayeti⁴³ yorumlarken varlıkların ve insanın yaratılış hikmeti üzerine orijinal yorumlar yapar. İçinde yaşadığımız dünyada bir binanın herhangi bir fayda amaçlanmadan, sırf yıkılmak üzere yapılmasının abes olduğunu söyleyen Mâturîdî, aynı şekilde Allah’ın da insanları hedeflenen bir netice ve amaçlanan çeşitli faydalar bulunmaksızın sırf helak etmek amacıyla yaratmasının abes olacağını belirtir.⁴⁴

Netice olarak Mâturîdî, birçok defa insanın imtihan ve denenmek için yaratıldığını açıkça birçok defa belirtmiştir.⁴⁵ Bu bağlamda o, insanlar için yaratılmış nimetlerin, bir imtihan ve bir âkibet olmaksızın yaratılmasının anlamsız olduğunu ifade eder.⁴⁶ Müellifimiz, “O (Allah) ki, göklerde ve yerde bulunan her şeyi kendi katından (bir lütuf olmak üzere) size boyun eğdirmiştir”⁴⁷ ayeti dikkate alarak, Allah’ın bütün bu nimetleri insan için yaratıp da, ardından buna karşı şükretmeleri için insanları imtihan etmemesinin ve onlara birtakım emir ve yasaklar yükleyerek sorumlu tutmamasının düşünülemeyeceğini söyler.⁴⁸

3.2.1. İbadet İçin Yaratılmanın Anlamı

“İnsanları ve cinleri ancak bana ibadet etmeleri için yarattım” mealindeki ayeti⁴⁹ “imtihan” gayesine uygun bir şekilde tevil eden Mâturîdî, konuyu birkaç açıdan değerlendirmektedir.

41 Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, I/ 29.

42 Hülya Alper, *İmam Mâturîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz. Yay. İstanbul 2009, s.152.

43 23. Müminûn, 115

44 Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, III/413-421

45 Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, I/29, 344; II/61,133; III/210, 211, 321;V/144;

46 Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, III/509.

47 45.Câsiye, 13.

48 Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, III/421-422; V/29, 487

49 51.Zâriyât. 56.

Birinci olarak, ona göre ibadetin hakiki anlamı kastedildiğinde bu hitap, insan ve cinlerin ibadet için yaratılmadığını ve onunla imtihan edilmediğini söyleyen kimselere bir cevap niteliğindedir. Bu takdirde ayet, Allah'ın, insanları iyilik ve kötülükleri bilecek bilgilerle donattığını, onları başıboş olarak salıverilmek için yaratmadığını; aksine ibadet etmek ve kendilerine verdiği türlü nimetlere karşı şükür vazifesini yerine getirmekle imtihan ettiğini ifade eder. Zira hikmet, bunu gerektirdiği gibi onların başıboş bırakılmalarına da manidir.

İkinci olarak hitap, Allah'ın dışındaki varlıklara ibadet etmeyi caiz görenlere bir cevap olabilir. Bu takdirde ayet, *“Allah'ın dışındaki varlıklara değil, yalnızca Allah'a ibadet etmelerini emretmek için yarattım”* manasına gelir.⁵⁰

Öte yandan Mâtürîdî buradaki ibadet lafzını iki şekilde yorumlar:

Birincisi ayetteki ibadetten bizzat ibadet fiilinin hakikati kastedilmiş olabilir. Böyle olduğu takdirde ayet umuma değil, yalnızca ona ibadet eden cin ve insanlara tahsis edilmiş olur. Çünkü çocuk ve deliler zaten bundan muaftır. Allah'ın inanmayacağını bildiği kâfirleri ibadet için yaratmış olması caiz olmaz. Çünkü böyle olduğu zaman o, sanki kendisini yalancı çıkarmayı istemiş gibi olur ki bu imkânsızdır.

İkincisi ise, ayetten bizzat ibadet fiili değil, ibadeti emretmek kastedilmiş olabilir. O zaman mana *“onları yalnızca ibadet ve tevhidi onlara emretmek için yarattım”* manasına gelir. Bu anlam, ona göre ayetin umumuyla amel etmeye daha yakın bir manadır. Bu durumda çocuk ve deliler dışında, cin ve insanlardan akıl sahibi herkes ibadet emri kapsamına dâhil olmuş olur.⁵¹ Ona göre *“İnsanları ve cinleri ancak bana ibadet etmeleri için yarattım”* şeklindeki ayet, *“onları, emir ve nehiyle ödül ve ceza ile imtihan etmeye ve vermiş olduğum akıl sayesinde bu fiilleri gerçekleştirmeye ve diğer yaratıkların aksine rüku, secde, kıyam ve kuud gibi fiil türlerine uygun bir yaratılışla yarattım”* anlamına gelebilir.⁵²

Şunu anlıyoruz ki Mâtürîdî, *“insan ibadet için yaratılmıştır”* beyanını, *“insan imtihan için yaratılmıştır”* şeklindeki görüşüne uygun bir şekilde yorumluyor. Bu yorum sayesinde o, Allah'ı cehaletle nitelendirilmekten uzaklaştırırken, aynı

50 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IV/587.

51 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IV/587

52 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IV/588

zamanda insanı ibadete zorunlu bir varlık olarak değil, ona kapasiteli ve yetenekli bir varlık olarak tanımlayarak imtihanın en temel şartı olan özgürlüğe vurgu yapmaktadır.

3.2.2. Ahiret ve Yaratılış Hikmeti

Mâturîdîye göre insanın imtihan edilmek için yaratıldığını gördük. Fakat onun izahları dikkate alındığında bu, insan için hedeflenmiş yakın bir amaç olarak görülebilir. Asıl ve nihai amaç ise, insanın ebedî mutlu yaşama kavuşmasıdır. Zira ona göre, insanın yaratılmasından, sonra da öldürülmesinden amaçlanan şey, sona ermenin söz konusu olmadığı ebedi yaşamdır.⁵³ Bu yüzden ona göre eğer, tekrar dirilme olmasaydı insanların yaratılması abes, kabih ve çirkin olurdu.⁵⁴ Dolayısıyla Mâturîdî'ye göre yaratılışın nihai hikmeti ve amacı insanın öbür dünyada ebedî mutluluğu elde etmesidir. Mâturîdî bu hikmetin gerçekleşmesi için yeniden dirilişin muhakkak gerçekleşmesi lazım geldiğini belirtir. Ona göre, bu dünyada iyilik yapanla kötülük yapanın mükâfat ve cezasını görebilmesi için, insanların tekrar diriltilerek Allah'ın huzuruna gelmeleri gerekir. Zira dost ile düşmanın, iyilik yapanla kötülük yapanın, teşekkür edenle nankörlük yapanın birbirinden ayırt edilmesi akıl ve hikmetin gereğidir. İnsanların yaşamlarının kolay ve zor olmaları bakımından bu dünyada böyle bir ayırım yapılmadığına göre, bu ayırımın yapılacağı ve herkesin yaptıklarının karşılığını göreceği başka bir dünyanın bulunması icap eder.⁵⁵

İnsanın yaratılış hikmet ve amacına yönelik açıklamalarını bu şekilde temellendiren Mâturîdî, “(Allah) yerleri ve Gökleri Hak ile yararmıştır” mealindeki ayeti⁵⁶ tevil ederken “Allah gökleri ve yeri ve bunlarda bulunan şeyleri boş yere amaçsız ve gayesiz olarak yaratmamıştır. Onları ancak gelecekte meydana gelecek bir iş için, imtihan için ya da karşılıklarını vermek için (ceza) yaratmıştır” der.⁵⁷ Bu bağlamda o, bazen imtihanın amacını belirtmeden doğrudan insanın yaratılış gayesi ve neticesinin öldükten sonra dirilmek olduğunu belirtir.⁵⁸ Yine o, “Allah, yer ve gökleri hak olarak, herkesin kazandıklarının karşılığını görmesi için yaratmıştır, onlara asla ada-

53 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, III/395.

54 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, III/117;II/ 61

55 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, III/421-422; V/29, 487

56 16.Nalh suresi, 3.

57 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, III/70.

58 Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, V/145.

*letsizlik yapılmayacaktır*⁵⁹ mealindeki ayeti tevil ederken de, insanların dünyada kazandıklarının ahirette bir karşılığı olmasaydı, yer ve göğün hak olarak yaratılmış olmayacağını ifade eder.⁶⁰ Mâtürîdî yine Bakara 28. ayeti yorumlarken, ilk yaratılışı kabul eden bir kimsenin, öldükten sonra dirilmeyi de kabul etmesinin akli bir gereklilik olduğunu söyler. Çünkü ona göre insanın, sonucunda bir gaye gözetilmeden sırf yok edilmek ve öldürülmek amacıyla yaratılması aklen abes ve boşunadır. Bir şeyi yıkmak için yapan veya akibeti olmayan bir iş peşinde koşan bir kişi, saçma bir işle meşgul olup anlamsız davranışta bulunan bir kimsedir. Bu sebeple Mâtürîdî, ceza ve ödüllendirmenin gerçekleşeceği bir dünya olmadan, Allah'ın insanları yaratmasının abes ve hikmetten uzak bir iş olacağını ve yüce Allah'ın böyle nitelendirilmekten beri olduğunu ifade eder.⁶¹

Mâtürîdî'ye göre eğer öldükten sonra dirilme olmasaydı iki sebepten dolayı evrendeki bütün bu şeylerin yaratılışı batıl, yani boş ve anlamsız olurdu.

1-Eğer öldükten sonra dirilme olmasaydı, Allah'ın insanları yaratması, sırf onları yok etmek amacıyla olurdu. Onları sırf yok etmek amacıyla yaratması ise abes, batıl ve sefihliktir.

2-Eğer öldükten sonra dirilme olmasaydı, insanları yaratması hikmete aykırı olurdu. Çünkü Allah onları bu dünya lezzetlerden faydalanma bakımından eşit derecede tutmamış, Allah'a dost olanla düşman olanı bu bakımdan ayırt etmemiştir. Bunların arasının ayırt edilmesi için öbür dünya diye bir şey olmasaydı, o zaman Allah onları yaratmakla hikmetsiz bir iş yapmış olurdu. Zira içinde yaşadığımız evrende bile, dostu ile düşmanını ayırt etmeyip iyilik ve karşılık bakımından ikisini eşit düzeyde tutan bir kimse, sefih ve hikmetsiz iş yapan bir kimse olarak kabul edilmektedir.⁶²

Netice olarak, Mâtürîdî'ye göre imtihan insanın yaratılışının yakın amacı iken, nihai amaç öteki hayatta onun ebedi mutluluğa kavuşmasıdır.

3.2.3. Yaratılış Hikmetine İlişkin İki Teolojik Sorun

59 45.Casiye, 22

60 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IV/476

61 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I/ 29; III/198

62 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IV/268.

Mâturîdî bu noktada imtihanın amacına yönelik iki teolojik sorunu gündeme getirmektedir.

Bunlardan birincisi imtihan ile ilahi bilgi arasındaki ilişkiye yöneliktir. O, bu sorunu şöyle dile getirir: “Birisi diyebilir ki: Görünür dünyada deneme ve imtihan, bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarmak amacıyla yapılır. Oysa hiçbir şey yüce Allah’a gizli değildir. Bu durumda imtihan nasıl olur da Allah’a izafe edilebilir?” Mâturîdî’ye göre elbette imtihanla amaçlanan şey, imtihan ve denemeye tabi olanların ne yayıp yapmadıklarını ortaya çıkarmaktır. Fakat burada, imtihan edilen insandır. Öyle ise, ortaya çıkacaklar, Allah açısından değil, insan açısından saklı olan şeylerdir. Dolayısıyla imtihan, imtihan edene değil imtihan edilene yöneliktir.⁶³ İmtihan sürecinde Allah açısından bilinmeyen bir husus olmasa dahi, insanlar açısından vardır. Bunun yanında imtihandan yararlanacak olan insan olduğuna göre, bilinmesi ve ortaya çıkması gereken durum da insan içindir. Öyle ise, imtihan sonucunda ödül ve cezaya muhatap olan insanın, bizzat bu imtihan sürecini yaşayarak tecrübe etmesi ve ne yaptığını bilmesi gerekir.⁶⁴

İmtihanın amacına yönelik ikinci teolojik sorun ise, bu imtihanın sonucunda elde edilecek faydayla ilişkilidir. Zira imtihan birtakım emir ve yasakları içermektedir. Görünen dünyada kişi, kendisine ulaşacak fayda veya zarardan dolayı emir ve yasaklar koyar. Allah hiçbir şeye muhtaç olmadığına göre nasıl olur da imtihan etmek Allah’a izafe edilebilir? Mâturîdî’ye göre, yüce Allah, kendisine yönelik bir fayda elde etmek veya kendisine yönelik bir zararı önlemek amacıyla değil, insanların göreceği fayda ve zararlara yönelik olarak emir ve yasaklarda bulunur. Dolayısıyla o, imtihan edilenlerin Allah’a olan dostlukları ve düşmanlıklarını ortaya çıkarmak için insanları imtihan etmektedir. Burada Allah, imtihan etmeye muhtaç değilse de, bu açıdan imtihanı kendisine izafe etmiştir. Yoksa bu imtihanda kendisine dönük bir fayda söz konusu değildir.⁶⁵

Netice olarak Mâturîdî’ye göre Allah, insanları onların fayda ve ihtiyaçları için imtihan etmektedir.⁶⁶ Bir kısım insanların isyankâr olması, yüce Allah’ın insanları kendisine dönük menfaatler için değil, bilakis insanların faydalanmaları

63 Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, V/188, 346.

64 Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, V/145, 346.

65 Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, V/145, 189

66 Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, II/343.

için yarattığını gösterir. O, eğer insanları (zorunlu olarak) doğru yolda tutmuş olsaydı, o zaman zihinlere Allah'ın insanları kendi faydası için yaratmış olduğu izlenimi gelebilirdi.⁶⁷

3.2.4. Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluk Bilinci

Mâtürîdî yaratılış hikmet ve gayesi ile ahiret inancı ve sorumluluk bilinci arasında ilişki kurmaktadır. Bu bağlamda o, yeniden diriliş inancına sahip olmayan bir kimsenin yaratılışı anlamsız bulacağını ifade eder. Ona göre, boş yere yaratılmadığını ve başıboş bırakılmadığını bilen bir kimse, birtakım sorumluluklar altında olduğunu, yani birtakım teşvik ve sakındırılmalara, emir ve yasaklara muhatap olması gerektiğini bilmelidir. Bunu da ancak bir peygamber sayesinde bilir. Bu sebeple peygamberliği inkâr eden bir kimse, teşvik edilen veya sakınılan, emredilen veya yasaklanan hususları ihmal eder. Bu ise boş yere yaratılmış olan bir kimsenin durumunu ifade eder.⁶⁸

Mâtürîdî'ye göre, öldükten sonra dirilmeye yahut hesap ve cezaya inmayan kimselere, yer ve göklerin yaratılışı boş ve anlamsızdır.⁶⁹ Çünkü inkâr edenler, kıyamet gününü ve yeniden dirilişi kabul etmedikleri için, diğer varlıklarla birlikte kendi yaratılışlarını da anlamsız, boş ve eğlence olarak görürler.⁷⁰ Dolayısıyla Mâtürîdî ahiret inancıyla yaşamın amacı ve sorumluluk arasında karşılıklı bir ilişki kurarak, ahiret inancından yoksun bir kimsenin hayatın amacına ilişkin bir bilinçten de yoksun olacağını, gayeden yoksun kimselerin de tam bir sorumluluk duygusuna sahip olmayacağını belirtir.

4. Yaratılıştaki Hikmetin Anlaşılması

Mâtürîdî'ye göre, yüce Allah'ın fiilleri muhakkak bir hikmete mebnî olup, zulüm ve sefehten uzaktır. Ayrıca daha önce değinildiği gibi evren insanın yararına yaratılmıştır. Hatta evrende zararlı gibi görünen bütün nesnelere, aynı zamanda bir faydayı içinde barındırmaktadır. Örneğin ateş, yakma özelliği bulunmakla birlikte besinleri kullanılabilir hale getirmek ona bağlıdır.⁷¹ İlke olarak hikmet

67 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, V/381.

68 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, V/343.

69 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, III/321.

70 Murtazâ Korlaelçi, "Mâtürîdî'nin Düşünmeyle İlgili Bazı Ayetleri Te'vili", *Ebû Mansur Semerkandî Mâtürîdî Kongresi Tebliğleri*, Kayseri 1986, s.26.

71 Mâtürîdî, *Kitâbut-Teohîd* (1979), s.108-109; Mâtürîdî, *Kitâbut-Teohîd Tercümesi*, s. 137-138.

ve adaletin güzelliği, sefeh ve zulmün de çirkinliği sabit olup, yüce Allah'ın meydana getirdiği her fiilin en azından hikmet ve adalet veya lütuf ve ihsan olduğunu; çünkü onun cömert, lütufkar, mutlak yetkin (ğani) ve âlim olduğunu kabul etmek lazımdır.⁷²

İlahi fiillerin bu özelliği, Allah açısından böyle olmakla birlikte, insan açısından farklıdır. Zira müellifimize göre insan, evrendeki bu ilahi hikmetin bütün sebeplerini kavrama konusunda her zaman isabet edemeyebilir. Temel ilke olarak zulüm ve adaletsizlik (cevr ve sefeh) çirkin, adl ve hikmet güzeldir. Fakat insanın yaşam süreci içerisinde, eşyanın kullanımı acı ilacın içilmesi örneğinde olduğu gibi, ihtiyaçlar, ceza ve ödül veya hukuki düzenlemeler nedeniyle bir konumda hikmet, diğerinde sefeh, bir konumda zulüm, diğerinde ise adalet olabilir. Bu yüzden insan akli eşyanın hikmetini bütünüyle kavrama noktasında eksik kalabilir.

Mâtürîdî'ye göre insanın, eşyanın hikmetinin tamamını kavramadaki eksikliği, nesne ve hadiselerin fayda-zarar ekseninde duruma göre değişkenlik özelliğine sahip olması; başka bir deyişle eşyanın insan açısından subjektif algılamaya konu olabilmesi ise, diğer nedeni de insanın taşıdığı beşerî zafiyetlerdir. Öyle ise beşerin bilgi vasıtalarının her zaman ilahî hikmetin bütün yönlerini kavradığını iddia edemeyiz. Bu yüzden ona göre, insanın ilahî bir fiil hakkında "hikmete uygun düşmemiştir" veya "şu vasıfları taşımamaktadır" şeklinde bir iddia ileri sürmesi anlamsızdır.⁷³ Şu halde ilahi fiillerin hikmetten uzak olmadığına mutlak manada hükmetmenin yanında, tek tek her bir olgunun hikmet veya sefeliğini tespit etmenin insan için daima imkân dâhiline girmediğini de kabul etmek gerekir.⁷⁴

Bu sebeple Mâtürîdî, insanın epistemeoljik kaynaklarını yalnızca akıl ve duyular ile sınırlandırmamış, bu bilgi vasıtaları ile anlayamayacağı hususlarda muhakkak vahye ihtiyaç bulunduğunu söylemiştir.⁷⁵ Zira insan akli sonlu ve

72 Mâtürîdî, *Kitâbut-Tevhîd* (1979), s.217; Mâtürîdî, *Kitâbut-Tevhîd Tercümesi*, s. 277.

73 Mâtürîdî, *Kitâbut-Tevhîd* (1979), s.217-220; Mâtürîdî, *Kitâbut-Tevhîd Tercümesi*, s. 279-281.

74 Bekir Topaloğlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kelami Görüşleri" *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara 2003, s.192.

75 Bkz. Muhittin Bağçeci, "Mâtürîdî'nin Kelam Metodu", *Ebû Mansur Semerkandî Mâtürîdî Kongresi Tebliğleri*, Kayseri 1986, s.26.

sınırlı olduğundan, akıl ve tecrübe ile bilinmeyen şeyler haberle bilinir.⁷⁶ Bununla birlikte eşyanın hakikatini, var oluşun gayesini, gaybi meseleleri, Allah'ın koyduğu hükümlerin sebep ve hikmetlerini belli bir düzeyde idrak etmek ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etmek için duyu organlarıyla elde edilen bilgilerin vahyin ışığında akıl yoluyla değerlendirilmesinden ortaya çıkan nazari, diğer bir deyişle istidlâlî ve icthâdî bilgiye ihtiyacımız vardır.⁷⁷

Buna rağmen Mâtürîdî, evrendeki ilahi hikmetlerin araştırılmasını ve onda mevcut bulunan yararların insan için çıkarılıp kullanılmasını önermiştir. Mâtürîdî'nin bilgi sisteminde akıl, dış dünyanın özellik ve hikmetlerinin kavranmasını sağlayan önemli bir bilgi kaynağı olarak yer alır.⁷⁸ Mâtürîdî'ye göre "içinde bizim de bir parçası olarak var olduğumuz dünyanın yaratılış amacı üzerinde kafa yorarak gerek "ilahi fiil" gerekse "ahlak" açısından fark edilmesi gereken metafizik hikmetleri ve sonuçları kavramak suretiyle ahlak için gerekli olan sağlam bir inanç sisteminin oluşturulması zorunludur"⁷⁹

Din anlayışında akla büyük önem veren Mâtürîdî, yaratılışın gaye ve hikmetini tespit etme ve o bilince sahip olmada akıl ve düşüncenin önemine değinir. Ona göre, yaratılışın başlangıcı ve sonucu hakkında düşünmek, insanı öldükten sonra dirilmeye ve peygamberin haber verdiği şeylerin hepsini tasdik etmeye sevk eder. Çünkü yaratılışın başlangıcı hakkında düşünmek yüce Allah'ın hayret uyandıran kudretini ve hikmetinin inceliklerini ortaya çıkardığı gibi, insanı sırf yok etmek üzere yaratmadığını öğretir, ayrıca bunu düşünen kimseleri yeniden dirilmeyi kabule sevk eder.⁸⁰

Mâtürîdî, akıl yürütmenin gerekliliği bağlamında şöyle der: "Kâinattaki mevcut hikmetlerin bilinmesi gerekmektedir, çünkü böylesinin hikmetten uzak olarak meydana getirilmiş olması söz konusu değildir. Ayrıca evrende bulunup da yaratıcısını kanıtlayan yahut da kendi kendine oluşumunu gösteren, yaratılmış mı ezeli mi olduğunu belgeleyen hususların bilinmesi zaruridir. Bütün bun-

76 Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1993, İFAV yay., s.109.

77 Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin Te'vîl Anlayışında Aklın Rolü", *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât Yay., Ankara 2003, s. 246.

78 Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, s.74.

79 Hanifi Özcan, "Türk Din Anlayışı Mâtürîdîlik" *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara 200, s.290

80 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, V/346.

lar istidlalden başka bir yöntemle bilinmesi mümkün olmayan şeylerdir. Akıl yürütmenin gerekliliği konusunda değinilecek bir husus da şudur: İnsan, yaratılmışları yönetmek yeteneği ile sivrilmiş, bu uğurda güçlülere göğüs germek, onlar için en elverişli bulunanı araştırmak, iyi ve güzel olanını tercih edip bunlara aykırı düşenlerden sakınmakla mümtaz kılınmıştır. Bu hususları bilmenin yolu ise, nesne olayları incelemek suretiyle akli kullanmaktan ibarettir, başka bir yöntem de mevcut değildir.”⁸¹

Mâturîdî'nin bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere insan evrendeki hikmetleri araştırmakla görevlidir. Bu araştırma, bir yönüyle evrendeki olgu ve olayların metafizik işaretleri üzerinde odaklanmayı gerektirirken, diğer bir yönüyle de bunların insanın ve hatta bütün varlıkların yararına nasıl kullanılabilceği üzerine yoğunlaşmayı gerektirir. Bunun yanında sanatkârane yaratılmış varlık düzeni üzerinde düşünen insan, evrenin ve kendisinin amaçsız ve gayesiz olarak yaratılmadığını anlar.

Sonuç

Mâturîdî insanın görünür dünyadaki temel bilgilerinden hareket ederek, amaçsız ve yararsız işlerin saçma ve anlamsız kabul edildiğini belirtmiştir. Allah'ın fiillerinde muhakkak bir amaç ve hikmetin bulunması lazım geldiği fikrini de bu anlayış üzerine kurmuştur. Buradan hareketle o, evrenin ve insanın yaratılışının kesinlikle bir sebebi, gayesi ve hikmetinin bulunduğunu söylemiştir. Bununla birlikte o, birtakım beşerî zafiyetler nedeniyle insanın evrendeki hikmetleri kavrama konusunda eksik kalabileceğini belirtmiştir. Mâturîdî, yine de evren ve insanın yaratılış hikmeti üzerindeki aklî incelemelerini sürdürerek birtakım özgün fikirler üretmiştir. İncelemenin de gösterdiği gibi Mâturîdî evrenin yaratılış gaye ve hikmetini büyük oranda insan merkezli olarak anlamlandırmaktadır. İnsanın yaratılış gaye ve hikmetini ise, imtihan olarak tespit etmiştir. Bu sınavın içinde insan, bir taraftan yaratıcısını tanımak ve ona inanmak gibi inanca yönelik bir sorumlulukla, öbür yandan da emir ve yasakları yerine getirmek gibi ameli ve ahlaki bir sorumlulukla yükümlüdür.

81 Mâturîdî, *Kitâbut-Teohîd* (1979), s.10; *Kitâbut-Teohîd Tercümesi*, s.14.

Mâtürîdî'nin bu düşüncelerinden, hususiyetle Müslüman dünyaya yönelik birtakım ihtarlar çıkarmak mümkündür. İlahi fiiller, birtakım sebep ve hikmetler taşıdığına ve evren insan için yaratıldığına göre, bunların keşfi ve insanın yararına kullanılması için çaba sarf edilmelidir. Bu ise, tabiat üzerinde araştırmalar yapmayı ve elde edilen bilgileri insanın yararlanabileceği ürünlere dönüştürmeyi gerektirir. Müslümanlar, artık tabiatın metafizik işaretleri üzerinde yoğunlaşmaları kadar aynı zamanda onun insana sağlayacağı yararlar üzerine de çalışmalıdırlar.

Bunun yanında Mâtürîdî'nin bu fikirlerinden, Modernizme ve onun ürettiği pragmatik zihniyete yönelik bazı eleştiriler çıkarmak da mümkündür. Zira bugün, eskisinden daha çok yaşanan insanî dramlar ile doğanın tahribi ve çevre sorunları nedeniyle insanlığın karşı karşıya olduğu problemler, büyük ölçüde Modernist zihniyetin bir ürünü olarak meydana gelmektedir. Zira hayatı dünyevî, profan bir okumaya tabi tutan bu zihniyet, insan benliğini doğa ve insana karşı bencil ve ölçsüz yapmıştır. Buna karşılık Mâtürîdî'nin düşünce sisteminde evren, insanın yararı gözetilerek tasarlanmış ve yaratılmıştır. Fakat evren aynı zamanda yaratıcının varlığına; bilgi, irade kudret, hikmet lütuf ve cömertliğine de işaret etmektedir. Bu durumda evren, yararlanılması gereken fakat aynı zamanda yaratıcına saygı ve minnettarlık duyulması gereken bir varlık olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte evren, insanın imtihan edilme amacına uygun bir şekilde planlanıp yaratılmıştır. Bu anlamda o, üzerinde düşündüğü takdirde insana yaratıcının varlığını gösterdiği gibi, başıboş yaratılmış sorumsuz bir varlık olmadığını da hatırlatır. İnsan, böyle bir lütuf ve ikram karşısında genel anlamıyla hem en yatasını tanıma ve ona minnettarlık duyma; hem de diğer tüm varlıklara karşı ölçülü ve adaletli davranma sorumluluğu ile karşı karşıyadır.